

دربارهٔ آناهیتا

متأسفانه گهگاهی در نشریات گوناگون مقالات تاریخی و باستانشناسی بچشم می‌خورد که نگارندهٔ آن لااقل در یکی از این دو علم، صاحب‌نظر نیست و جای تأسف دارد که نشریهٔ وزنی همچون چیستا نیز در بعضی مواقع این‌گونه مقالات ناپخته را نیز به چاپ می‌رساند که ممکن است باعث گمراهی ذهن عده‌ای از خوانندگان ناآشنا شود.

یکی از این نوع مقالات که جای بحث و بررسی دارد، به نام «پرستشگاه‌های آناهیتا (ناهدید) در ایران» نوشته خانم سوزان کویری است.^۱

ابتدا بحث و بررسی را از نقاشی آغاز می‌کنیم که در صفحه ۱۴۰ صفحه اول آمده است. «آناهیتا در پناه عقاب آسمان». در فرهنگ ایران باستان عقاب هیچ‌وقت نماد آناهیتا نبوده و هیچ‌گونه رابطه‌ای با آناهیتا نداشته است اما این رابطه با نماد بیشتر به مهر یا میترا نزدیک است که خود جای بحث و بررسی بسیار دارد.

در آبان یشت کرده ۱۶ بند شصت تا شصت و شش چنین آمده

«بند ۶۰: از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای کسی که

بند ۶۱: او را کشتی‌ران ماهر پاورو^۲ ستایش نمود وقتی که یل پیروزمند فریدون وی را در

هوا بصورت یک کرکس به پرواز نمودن وا داشت.

۶۲... از این جهت او سه‌روز (و) سه شب پی در پی برای خانه خویش در پرواز بود

نمی‌توانست که (در آن) فرود آید در انجام سومین شب او به‌سپیده دم رسید در گاه‌بامداد

روشن و توانا به اردویسور ناهید ندا در داد.

۶۳... ای اردویسور ناهید به یاری من به‌شتاب مرا اینک پناه ده اگر من زنده به‌زمین اهورا

آفرید و بخانه خویش رسم هر آینه من از برای تو در کنار آب‌رنگ‌ها هزار زور از روی دستور

۱. سال سیزدهم شماره ۲ - ۳ - آبان و آذر ۷۴.

۲. Pauhra.

تهیه شده و تصفیه گردیده آمیخته به هوم آمیخته بیشتر نیاز خواهم آورد.

۶۴-.....

۶۵- آناهیتا بازوانش را محکم به گرفت چست و چالاک طولی نکشید که او را در یک تاخت تند سالم بدون ناخوشی و بی صدمه همانظوری که در پیش بود به زمین اهورا آفریده بخان مانش -رساند.

براساس آبان یشت اگر ما تصویر پرنده را کرکس بگیریم و تصویر انسان را آناهیتا پس باید در زیرنویس این نقش بنویسیم «کرکس در پناه آناهیتا».

در صفحه ۱۴۰ و ۱۴۱ آمده:

«آناهیتا - این ایزد بانوی نامدار ایرانی یکی از مادر - خدایان است»

«هنوز هم برای ما تاریخ دقیق پیوستن این بانوی ارجمند به جمع خدایان اساطیری این سرزمین دشوار است...»

و ادامه می دهد

«واقعیت این است که این بانوی بزرگ را نه تنها ساکنان این مرز و بوم بلکه بسیاری از بخش های جهان نیز ارج می نهاده اند و ستایش می کرده اند...»

«در اسطوره های کهن سرزمین ما نماد آب است...»

و هم چنین خانم کویری می نویسد:

«تعیین تاریخ دقیق ظهور آناهیتا در جمع خدایان اساطیری ساده نیست اما آنچه به تحقیق می دانیم این است که نام وی برای نخستین بار در کتیبه های اردشیر دوم در همدان و شوش ظاهر می شود در عصر ساسانیان... نرسی و شاپور سوم حلقه سلطنت را از آناهیتا دریافت می کنند...» ابتدا به نقد موارد بالا پرداخته و سپس به نقد و بررسی قسمت های دیگر مقاله می پردازیم براستی آناهیتا کیست؟!؟

آیا جز مادر - خدایان است؟! یا تنها فرشته و نگهبان آب و نماد قدرت و باروری است؟! آناهیتا (اردویسور ناهید) که میهن اصلی اش انجمن گاهانی نیست و ابتدا جز خدایان محلی و مورد پرستش قسمتی از مردم سرزمین تورانی ها می باشد.

آنچه مسلم است این می باشد که تورانی ها از لحاظ اعتقادی به دو قسمت تنسیم می شده اند و به دو خدا بیش از خدایان دیگر اعتقاد داشتند. گروهی میترا را پرستش می کردند و گروهی دیگر آناهیتا را می پرستیدند.

و براساس گزارش های اوستا درباره قوم تورانی که یک دریاچه و یک رودخانه نقش

مهمی در زندگی تورانیان داشته است که بنام دریاچه «واروکش»^۱ و رود «رنگ‌ها»^۲ اما محل اصلی این رودخانه و دریاچه کجا بوده است جای بحث و بررسی بیشتری را می‌طلبد اما آنچه مهم است این می‌باشد که دوبار اسم رود «رنگ‌ها» در آبان یشت و چندین بار در سایر یشت‌ها آمده است.

و مردم این قسمت یعنی ساکنان کنار رودخانه «رنگ‌ها»^۳ قبل از آنکه به دین اهورامزدایی را که زرتشت بنیانگذار آن بود درآیند به خدای اردویسور آنها را اعتقاد داشتند. اما قابل ذکر می‌باشد اگر در بیشتر سرزمین جهان ما به نام «خدای مادر» برخورد می‌کنیم آن آنها را نیست بلکه احترام به خدای باروری «زن خدا» در فرهنگ‌های مختلف وجود داشته است در قسمت گائاه‌ها یا گات‌ها که ناب‌ترین و اصیل‌ترین بخش اوستا است هرگز ما با نام آنها برخورد نمی‌کنیم. اما قدیمی‌ترین منبع که از آنها نام برده می‌شود نه بعنوان یک خدای مادر بلکه به عنوان یک فرشته در اوستای (متأخر) یشت پنجم موسوم به «آبان یشت» که یکی از بلندترین و قدیمی‌ترین یشت‌ها، مربوط به آنها (آناهید - ناهید) است. در آبان یشت از جلال و عظمت و بی‌آلایشی و فزاینده قدرت، ثروت و حفظ‌کننده زنان و مردان پاک یاد شده است. اهورامزدا به اسپنتمان زرتشت گفت از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای، کسی که به همه جا گسترده درمان بخشد و دشمن دیوها (و) مطیع کیش اهورایی است. سزاوار است که ستوده جهان مادی گردد. سزاوار است که در عالم مادی وی را نیایش کنند.

مقدسی که جهان‌افزاست. مقدسی که فزاینده ثروت است. مقدسی که فزاینده مملکت است.

کرده‌ایند.

آناهیتا موکل آب‌هاست.

(از برای من ای زرتشت اسپنتمان این اردویسور ناهید را بستای -

کسی که آن زورمند درخشان بلندبالا و خوش اندام را از کسی که شبانه‌روز آب روان به فراوانی تمام آب‌هایی است که در روی این زمین جاری است (و) قوت تمام روان. برای

۱. vourukasha.

۲. Rangaha.

۳. در مورد رود «رنگ‌ها» محققین و شرق‌شناسان بسیاری آن را مورد تحقیق و بحث قرار دادند از جمله نیبرگ - هارلز - یوستی - پارتولومه - دار مستتر...

حتی خود نگارنده در کتاب دین زرتشت و نقش آن در جامعه ساسانیان نیز مطالبی دارد. ۶۱-۶۲ - ۶۳ - کتاب.

فروغ و فرش من او را با نماز بلندی ستاییم) کرده ۴ بند ۱۴ و ۱۵. با توجه به اوصافی که در آبان‌یشت از آن‌اهیتا، شده است، در هنر نقش برجسته عصر نرسی هنرمند سعی کرده او را به تصویر درآورد. ناهیدی که برومند و بلندبالا به پا ایستاده و تاجی جواهرنشان بر سر گذاشته و نوار پرچینی از آن آویزان است.

گردن‌بندی دورگردن اوست و دارای ابهت و وقار خاصی است. هم‌چنین می‌بینیم که نرسی حلقه اقتدار را از آن‌اهیتا می‌گیرد. در آبان‌یشت نیز شماری دیگر از نامداران قدیم وجود دارند که برای آن‌اهیتا، قربانی‌ها و نذورات می‌دهند و نماز می‌گذارند و از او تمنای قدرت و پیروزی بردشمنان و کامروایی در آرزوهایشان را دارند. نخستین پادشاهی که در آبان‌یشت کرده ۶ بند ۱۲ از او یاد شده «هوشنگ پیشدادی است.

وی در بالای کوه هرا صد اسب، هزار گاو و ده هزار گوسفند برای اردویسور آن‌اهید قربانی می‌کند تا وی را بزرگترین شهریار روی زمین گرداند. و بر دیوها و مردمان و پری‌ها و کاوی‌ها و کرپان‌ها و دیوهای مازندران و دروغ‌پرستان ورنه (دیلم و گیلان) دست یافته و همه را شکست دهد. و اردویسور آن‌اهیتا خواهش هوشنگ را اجابت نمود او را کامروا ساخت.

در کرده ۲۵ بند ۷ آبان‌یشت درباره جمشید آمده،

که برای ناهید، صدها اسب، هزار گاو و ده هزار گوسفند قربانی و از او تمنا می‌کند که وی را در همه ممالک بزرگترین شهریار گرداند. و وی را بر دیوها، مردمان و جادوان و کاوی‌ها و کرپان‌های ستمکار چیره سازد و از دیوها، ثروت و بهره و فراوانی و رمه و خورسندی و تشخیص را دور بدارد. و ایزد ناهید دعای وی را اجابت می‌کند.

شخصیت دیگری که در کرده ۸ بند ۲۹ اسمش آمده است «ضحاک» یا اژی‌دهاک است. او نیز صد اسب و هزار گاو و ده هزار گوسفند برای آن‌اهیتا قربانی کرد. و از او خواست که وی را برهفت کشور از انسان مسخرش سازد. اما حاجت او برآورده نشده...

در کرده ۹ بند ۳۳ از فریدون آمده،

که برای آن‌اهید صد اسب و هزار گاو و ده هزار گوسفند قربانی می‌کند. و از او می‌خواهد که بر اژی‌دهاک سه پوزه ظفر یابد و ناهید حاجت او را برآورد کرد.

همین‌طور اسامی در آبان‌یشت ادامه می‌یابند تا سرانجام به کی‌گشتاسب می‌رسد او نیز برای ناهید قربانی می‌کند و سرانجام به آرزو و کامیابی می‌رسد. حال با این تفاسیر آیا می‌توان گفت نرسی با گرفتن حلقه اقتدار از آن‌اهیتا می‌خواسته است او را بالاتر از اهورا قرار دهد؟ مسلماً، خیر.

«نرسی» پسر شاهپور اول بعد از مرگ برادر ناتنی خود بهرام اول در سال (۲۷۶ م) با آنکه استحقاق بیشتری برای جانشینی داشت، به شاهنشاهی نرسید و پسر برادر او، بهرام دوم، بر تخت شاهی جلوس کرد. دلیل شکست نرسی، نفوذ مذهبی و قدرت سیاسی کریتیر بوده است. بعد از مرگ بهرام دوم (۲۹۳ م) بهرام سوم جانشین وی گردید.

اما او فقط مدت چهار ماه توانست پادشاهی کند. و سرانجام بدست نرسی گرفتار و کشته شد و نرسی در سال (۲۹۳ م) به پادشاهی رسید. در کتیبه‌های پایکولی (در مرز ایران و عراق، در منطقه کردستان شمالی که خرابه‌های آن به بت‌خانه معروف است)، که از نرسی برجا مانده است. شرح وقایع زمان خود را نوشته و برادرش بهرام اول را غاصب سلطنت نامیده و برای به قدرت رسیدن خود تلاش زیادی کرده است، و در این راه بسیاری از مردم پارس نیز او را یاری داده‌اند و هم‌چنین می‌بینیم با به قدرت رسیدن نرسی وضع بکلی عوض می‌شود. او در نقش رستم موضوع تاجگذاری خود را بر سنگ حجاری می‌کند در حالیکه از دست بانویی (آناهیتا) حلقه اقتدار و پادشاهی را می‌گیرد. او می‌خواسته مانند گذشتگان و نامداران «آبان‌یشت» عمل کرده و بگوید این وظیفه آناهیتاست که قدرت را به پادشاهان بدهد. و اگر آناهیتا نخواهد، می‌تواند قدرت و مقام هرکسی را از او بگیرد. و مورد دیگر آن است که در یشت‌ها هرگز آناهیتا بالاتر از اهورا مزدا قرار نگرفته است. بلکه اهورامزدا در رأس و آفریننده تمام موجودات است آناهیتا در ردیف فرشتگان و ایزدان قرار دارد و دارای رسالت ویژه‌ای است که با همکاری دیگر ایزدان نظم و آرامش جهان را برقرار می‌سازد. و سرانجام این نکته را نیز باید یادآوری کرد، زمانی که شاهپور اول از دنیا می‌رود، به تدریج کریتیر قدرت مذهبی فوق‌العاده می‌یابد. و در این میان نه تنها با بودن کریتیر، قدرت مذهبی از دست خاندان ساسانیان خارج می‌شود، بلکه کریتیر با به دست گرفتن قدرت مذهبی قدرت سیاسی را نیز اعاده می‌نماید و هم‌چنین وقتی نرسی به پادشاهی می‌رسد، ابتدا ریاست معبد آناهیتا و ریاست کل امور مذهبی را که مدت زمانی نه‌چندان طولانی از دست شاهان خارج شده بود بدست می‌گیرد، تا تئوکراسی حاکم کریتیر را ویران سازد و قدرت سیاست‌مداران دینی را کاهش دهد. و از این طریق بار دیگر، همچون دوران سلطنت اردشیر و شاهپور اول، پادشاهان بر مسند قدرت دین و سیاست تکیه زنند.

در صفحه ۱۴۱ آمده «ضمناً نباید فراموش کرد که بسیاری از آتشکده‌های معروف ایران در آغاز پرستشگاه‌های ناهید بوده‌اند ما نمونه‌هایی از آتشکده‌ها را در پاره‌ای از شهرهای این سرزمین داریم...

ابتدا باید گفت فرق بسیاری است بین معبد آناهیتا با آتشکده‌هایی که به خاطر اهورامزدا در سرزمین‌های مختلف برپا می‌شده است.

معبد آناهیتا حتماً باید نزدیک رودخانه یا استخری بنا شده باشد یا درون معبد باید آبی جاری باشد اما معابدی که به خاطر اهورامزدا برپا می‌کردند از زمان مادها تا ساسانیان و بعد از آن وجود آب مهم نبوده بلکه آتش محترم و مهم بوده است. اما به‌نگارنده این مقاله باید گفت زرتشت که در ایران کنونی ظهور نکرده است که ما بگوییم معابد آناهیتا جایش را به معابد اهورامزدا داده است. گرچه باید این را بگوییم که تأثیر و گسترش دین زرتشت در ایران کنونی به وسیله اقوامی مانند مادی‌ها - پارسی‌ها و قوم پرتو (پارتی‌ها) صورت گرفته است اما تاریخ ظهور این پیامبر را نیز باید دوره‌ای بسیار دورتر از زمان حرکت (مهاجرت) اقوام چون مادی‌ها و پارسی‌ها دانست.

برای آن‌که خوانندگان بهتر به تاریخ ظهور زرتشت و زادگاه اصلی آن پی ببرند می‌توانند به کتاب دین زرتشت و نقش آن در جامعه ساسانیان و پنداشت‌های ناصواب تاریخی کیهان فرهنگی مرداد ماه ۷۳ که هردو نوشته اینجانب می‌باشد مراجعه کرده و مطالعه نمایند.

به‌طور خلاصه شکل و پلان نیایشگاهایی (معابد) که زرتشتیان بعد از مهاجرت (به ایران کنونی) از زمان مادها تاکنون به خاطر اهورامزدا در ایران برپا کرده‌اند بدین شرح است.

۱- آتشدان‌ها: آتش در فضای باز نیایش می‌شده است. که بیشتر در زمان هخامنشیان به این‌گونه آثار برخورد می‌کنیم مانند آتشدان‌های نقش رستم و آتشدان‌های منبری شکل پاسارگاد.

۲- آتشکده‌های زرتشتیان: الف: چهارطاقی‌ها

این آتشکده‌ها عبارتند از فضای مربع شکلی که در چهارگوشه آن چهار جرز بلند قرار گرفته است که به وسیله یک فوس اتصالی بهم مربوط می‌شوند مانند چهارطاقی‌های کازرون - جره خیرآباد - نیاسر و تنگ چک چک، جزیره خارک و نظیر....

در این قبیل چهارطاقی‌ها محراب آتش به صورت پله‌ای در وسط قرار گرفته است و در مراسم مذهبی آتش بر روی آن مشتعل می‌شود و نیایش‌گران از بیرون چهارطاقی شعله‌های آتش را نظاره می‌کنند و مراسم مذهبی خود را بدون آن‌که به آتش نزدیک شوند بجا می‌آورند.

ب - آتشکده‌هایی که به صورت چلیپا ساخته شده‌اند و اساس آن‌ها تقریباً همان معماری چهارطاقی است که جهت تحکیم بیشتر بنا نیازهایی به پایه جرز اضافه شده است که تقریباً از نظر تقارن و تزئین چشم‌گیر است. از میان این آتشکده‌ها می‌توان برآتشکده

عبدل‌آباد بَم و چهارزبر ماهی دشت کرمانشاه - آتشکده خرم‌دشت کاشان و باز هوای خراسان اشاره کرد.

ج - دسته سوم آتشکده‌هایی که اعم از چهار طاقی یا چلیپا شکل دارای رواق یا دالانی برای طواف در پیرامون خود می‌باشند اغلب آتشکده‌های بزرگ زمان ساسانی دارای چندین معماری هستند مانند آتشکده آذرگشسب - آتشکده آذر برزین مهر - آتشکده قصر شیرین، سرانجام باید گفت این‌که قلعه‌ها و پل‌ها بنام آناهیتا می‌باشد این است که آناهیتا هم‌نماد قدرت است هم‌نماد آب و درعین حال نماد باروری هم نیز می‌باشد و هم‌چنین باید گفت که احترام و ستایش به آناهیتا در ایران کنونی در زمان باستان تنها به‌عنوان یک فرشته مورد احترام بوده نه به‌عنوان یک خدا، چرا که بعد از ظهور زرتشت یعنی خیلی دورتر از زمان مهاجرت اصلی اقوام آریایی به ایران کنونی آناهیتا از دور خدایان حذف شده بود و بعد از مرگ زرتشت بر اثر انحرافات اعتقادی زرتشتیان آنهم به‌عنوان یک فرشته وارد دین زرتشتیان گردید و مورد احترام واقع شد گاه این احترام و ستایش بیش از حد و گاه کم‌رنگ‌تر می‌نمود، اما هرگز بعد از ظهور زرتشت چه در مکان اولیه (قبل از مهاجرت آریایی‌ها) چه بعد از حرکت و مهاجرت آریایی‌ها آناهیتا بالاتر از اهورامزدا نبوده است.

فهرست منابع:

- پشت‌ها، پورداود، جلد ۱، انتشارات دانشگاه تهران ۱۳۷۰
- دین‌های ایران باستان، نیبرگ، ترجمه نجم‌آبادی، مرکز ایران مطالعه فرهنگ‌ها ۱۳۵۹
- دین زرتشت و نقش آن در جامعه ساسانیان - فرشته عبدالهی، انتشارات ققنوس - ۱۳۶۹
- مجله گردش - آتشگاه گرمابخش مراسم نیایش، دکتر علی اکبر سرفراز

ساخت و تعمیر سازهای سنتی

(آموزش سازها)

تلفن: ۷۸۹۳۲۸۱

اردشیر زارعی فرزاد

نارمک مفت حوض گلبرگ شرقی منازن شمالی پلاک ۷/۲۵۵